

ELŐSZÓ

NÉMETH ISTVÁN

Az 1919. január 18-án megkezdődött Párizs-környéki békekonferencián 32 állam képviseltette magát; hiányoztak a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország. A nagyszámú résztvevő már önmagában véve is nehézkessé tette a konferenciát, amelyet a nagy- és kisebb hatalmak ellentéte is megterhelt. Ehhez társultak a nagyhatalmak eltérő politikai érdekei és békecéljai.

A Párizs-környéki békeszerződések a konferencia résztvevőinek kompromisszumaként születtek. Wilson 1918 januári 14 pontos kongresszusi üzenete és kiegészítő nyilatkozatai Amerika igényét jelezték a világ és Európa sorsának befolyásolására, mintegy az októberi orosz forradalom új világpolitikai elveire válaszolva. Wilson béketerve azonban ütközött az európai hatalmak békeelképzeléseivel, mert főbb pontjaiban keresztezte a háború alatti titkos szerződéseiket. Georges Clemenceau, a francia köztársasági-demokrata nacionalizmus képviselőjében egyedül a Németországgal szembeni biztonságot tartotta szem előtt. Lloyd George, az utolsó nagy angol liberális politikus viszont csak addig támogatta Franciaországot, amíg a francia biztonságpolitika nem fenyegetett kontinentális hegemoniával, s óvott a Németország számára elfogadhatatlan békétől, amely a németeket bel- és külpolitikailag az orosz forradalom karjaiba taszíthatná. Mivel a konferencián egyedül neki sikerült vita nélkül elérnie hatalompolitikai célját, a német gyarmati és tengeri hatalom felszámolását, már könnyedén emelhetett szót a békefeltételek enyhítéséért és Németország európai középhatalmi pozíciójának megőrzéséért.

Az első világháború után megszűnt a korábbi, öt hatalomra támaszkodó európai rendszer; Ausztria–Magyarország felbomlott; a győztes Franciaországgal szemben nem állt ütőképes kontinentális nagyhatalom; a közép- és kelet-közép-európai nagyhatalmak helyén megalakult közepes és kisebb államok csak szaporították a konfliktusok számát, mert egymás közötti feszültségeik inkább veszélyeztették az egyensúlyt, mintsem hozzájárultak volna annak megszilárdításához. Kialakult a megcsonkított nemzetállam típusa is, amelytől nemzetileg homogén területeket szakítottak el. 1919–1920-ban a nemzeti önrendelkezés jogának következetes megvalósulása akadályokba ütközött, mert a határokat a legtöbb esetben nem etnikai-nyelvi, hanem politikai megfontolások alapján határozták meg. Az amerikai elnök néhány esetben fellépett ugyan a nemzetiségi elv nyilvánvaló megsértésével szemben, többnyire kézzelfogható eredmény nélkül. Az egyensúlypolitika és a hatalmi gondolkodás vitás helyzetekben mindig erősebbnek bizonyult a nemzeti elv érvényesítésénél. Az új államok a területükön élő nép-

csoportok egész történelmének terhét magukkal cipelték. Évszázadok alatt szervesen kialakult gazdasági kapcsolatrendszerek bomlottak föl, az új kialakítása évtizedes feladatnak bizonyult. Számos, az új határokat érintő konfliktusgóc keletkezett Danzig (Gdansk) körül a lengyelek és a németek, Vilniusz (Wilna) kérdésében Lengyelország és Litvánia, illetve a tešini (Teschen, Cieszyn) terület ügyében Lengyelország és Csehszlovákia között.

A Versaillesben 1919. június 28-án aláírt békeszerződésben Németország elvesztette területének hetedét (70 ezer km²) és 6,5 millió lakosát (10%), de életképes állam maradt. Gazdasági ereje egyes ipari központok és nyersanyagforrások elvesztésével ugyan jelentősen csökkent, de korántsem roppant össze.

A békeszerződés 231. cikkelye kimondta, hogy Németország és szövetségesei felelősek minden veszteségért és kárért, amelyeket a szövetséges és társult hatalmak állampolgárai a rájuk kényszerített háborúban elszenvedtek. A jóvátétel azonban pénzügyileg bonyolult, indulatokkal terhelt problémagócot teremtett. Az 1921. évi jóvátételi konferencia végül 132 milliárd aranymárkában állapította meg a német jóvátétel nagyságát, amelyből Németország 1931-ig 23 milliárd aranymárkát fizetett ki.

A békefeltételek között szerepelt a Német Birodalom katonai erejének csökkentése is: csak 100 ezer fős hivatásos hadsereget tarthatott, nehézfegyverek, páncélosok, légierő és tengeralattjárók nélkül. Előírták, hogy „Németországnak tilos akár a Rajna bal partján, akár annak jobb partján e folyótól keletre 50 km-es távolságban megvont vonaltól nyugatra erődítményeket fenntartani vagy létesíteni.” Fenti területeket, valamint a kölni, koblenzi, mainzi és kehli hídfőket a szövetséges csapatok 15 évre megszállták.

A nyugati határon Franciaország népszavazás nélkül visszakapta Elzász-Lotaringia birodalmi tartományt (14 522 km², 1 874 014 lakos, közülük 1 634 260 német). Az 1870 után bevándorolt németeket elűzték, s a német nyelvet kisebbségi nyelvként a mai napig nem ismerik el. Franciaország északi szénbányáinak elpusztítása fejében 15 évi hasznosításra megkapta a Saar-medence szénbányáinak „teljes és korlátlan tulajdonjogát”. A terület Németországtól való elszakítása azonban nem volt végleges, mert 15 év után a lakosság dönthetett további sorsáról, hogy melyik állam szuverenitása alá helyezi magát. 1935. január 13-án a lakosság 90,8%-a a Német Birodalomhoz való visszatérést választotta.

A békeszerződés értelmében Németországnak el kellett ismernie Ausztria és az újonnan létrejött Csehszlovákia függetlenségét. A helyreállított Lengyelország megkapta Posen provinciát, Kelet-Felső-Sziléziát és Nyugat-Poroszország provincia nagyobbik részét (46 136 km², 3 927 000 lakossal, közülük 1 500 000 német), amelyet folyosóval (az ún. korridor) választották el Kelet-Poroszországtól. Ezzel a Német Birodalom közszéntermelésének 75%-a, ólom- és cinktermelésének 80%-a lengyel fennhatóság alá került. A szinte kizárólag németek által lakott Danzig városát (1 920 km², 330 322 lakos, ebből 315 021 német)

1920. január 10-én népszavazás nélkül, a lakosság kívánsága ellenére a Népszövetség védelme alatt álló „szabad várossá” nyilvánították. (1939. szeptember 1-jén a lengyelek által megszállt danzigi Westernplatte lövetésével kezdődött el a Lengyelország elleni háború.)

Az Európán kívüli területeken Németország elveszítette összes gyarmatát, amelyek nagyrészt népszövetségi mandátumok lettek.

Az 1918–1919-es évek európai kihatású sorsfordulót jelentettek Németország történetében. Az első világháború győztes szövetségeseinek nyomására előbb rendszertranszformáció kezdődött, majd békeszerződési tárgyalások és nemzetgyűlési választások zajlottak, illetve Weimarban a nemzetgyűlés alkotmányozott. A weimari alkotmány és a versailles-i békeszerződés alapvetően meghatározta az ország további sorsát: előbbi alkotmányos kibúvóival hozzájárult a rendszer felőrléséhez, utóbbival pedig már aláírása pillanatában megszületett a revízió vágya. „Ez nem békeszerződés, hanem húsz évre szóló fegyverszünet” – vélekedett róla maga Ferdinand Foch marsall, a fegyverszüneti megállapodás francia aláírója. A frissen megrajzolt Danzig szabad város térképére bökve pedig hozzáfűzte: „Itt kezdődik a következő háború!”

A St. Germain-en-Laye-ben 1919. szeptember 10-én Ausztriával aláírt békeszerződésben a többnemzetiségű állam elveszítette Dél-Tirolt, Triesztet, Isztriát és Dalmáciát. El kellett ismernie Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, valamint a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság állami önállóságát. A szerződés kimondta Ausztria függetlenségét és megtiltotta csatlakozását a Német Birodalomhoz. A nemzetiségi elvet Ausztria határainak rögzítésekor is nyilvánvalóan megsértették, amikor a Brenner zárt német lakosságát megkérdezésük nélkül Olaszországhoz csatolták. A 84 000 km²-en, kb. 6,5 millió lakossal létrehozott állam gazdasága képtelen volt biztosítani lakossága minimális létfeltételeit.

1919. november 27-én Bulgáriának a Neuilly-i békében le kellett mondania „nagybolgár” terveiről. Makedónia Szerbiához és Görögországhoz, Dél-Dobrudza pedig Romániához került. Így elveszítette kijáratát az Égei-tengerhez.

Az 1920. június 4-én a Trianon kastélyban aláírt békeszerződésben Magyarország elveszítette valamennyi nem magyarlakta részét, valamint jelentős magyar területeit is. A felvidéki területek Csehszlovákiához, Horvátország és Szlovénia a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, Erdély pedig Romániához került. Területe és lakossága kétharmadának elcsatolásával elveszítette kárpát-medencei vezető pozícióját, s a megcsonkított nemzetállam szerepébe kényszerült.

Törökország sorsát az 1920. augusztus 10-i sèvres-i szerződés döntötte el, melyben elvesztette valamennyi Kis-Ázsián kívüli területét. A Dardanellák európai részén csak Isztambul környékét tarthatta meg. A tengerszorosokat és Konstantinápolyt nemzetközi igazgatás és ellenőrzés alá helyezték. Miközben Ausztria–Magyarország nemzetiségei egyesültek anyanemzetükkel vagy új államot alapíthattak, a Közel-Kelet arab nacionalizmusainak ezt nem tették lehetővé. Az Oszmán Birodalom területén népszövetségi – Szíriában francia, Palesz-

tinában és Irakban angol – mandátumok formájában átmenetileg még egyszer fellobbant az európai imperializmus, ami hosszú időre tápot adott a nagyhatalmak vitáinak és az erősödő arab nacionalizmusnak.

A Musztafa Kemal pasa vezette török nemzeti forradalom végül keresztül húzta a döntések jelentős részét. Az 1923. július 24-i lausanne-i békében – a görög csapatok kiűzése után – elérte a sèvres-i békeszerződés felülvizsgálatát s a kisázsiai Törökország függetlenségének helyreállítását, a tengerszorosokat is beleértve. A török nemzetállam lerázott magáról minden régi iszlám–oszmán intézményt, s a fokozatos európaizálódás útjára lépett. Törökország – a szovjetekkel folytatott kezdeti intenzív együttműködés után – utóbb beilleszkedett a nemzetállamok Finnországtól Görögorszáig terjedő gyűrűjébe, amely „cordon sanitaire”-ként új funkciót kapott Szovjet-Oroszország elszigetelésében.

Az új nemzetállami rendszer és az egyes nemzetállamok gyengeségei gyorsan megmutatkoztak. Már Párizsban nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzeti elv és nyelv alapján lehetetlen pontos határokat húzni. Az 1919-ben Lengyelországgal, Jugoszláviával, Csehszlovákiával, Romániával és Görögországgal kötött kisebbségvédelmi szerződéseket elvileg az új államok teljes nemzetközi jogi elismerésének feltételeként szabták. A későbbiekben azonban az érintett országok ellenállása miatt – minthogy ezt szuverenitásuk korlátozásának tekintették – ezek elveit nem sikerült gyakorlattá tenni.

A legyőzöttek az eléjük terjesztett súlyos feltételeket diktátumként kezelték, s csak ultimatív nyomásra fogadták el. A revízió vágya főleg Németországban és Magyarországon bizonyult erősnek, bár eltérő célokkal és sorrendben. Míg Magyarországon az igazságtalan területelcsatolások és a több millió magyar nemzetiségű lakos külföldre kerülése elleni tiltakozás állt előtérben, Németországban a revíziós sorrend a jóvátételek megszüntetésére, a fegyverkezési egyenjogúság visszaszerzésére, s a területi elcsatolások visszaállítására irányult. Nagy-Britannia kivételével a győztes európai hatalmak sem érték el teljesen hadicéljaikat. Legnagyobb volt a csalódottság Olaszországban, de a szerződések Franciaország nagyhatalmi beállítottságú polgári-katonai köreinek várakozását sem elégítették ki. Az újjászületett Lengyelországban is vitatták az új keleti és nyugati határokat.

* * *

1919. január 21-én Vittorio Orlando olasz miniszterelnök a versailles-i konferencia keretében a miniszterelnökök találkozóját kérte, melyen a „bolsevik járvány” továbbterjedésének megállítására úgynevezett egészségügyi övezet (cordon sanitaire) felállítását sürgette. Ötletét felkarolta Georges Clemenceau, Franciaország miniszterelnöke, aki a „pax gallica” értelmében a francia mértékeltenség megtestesítője volt. Már 1919 márciusában szorgalmazta Szovjet-Oroszország új határainak megállapítását, hogy defenzív szovjetellenes szövet-

séget alakíthassanak Európában a bolsevizmus és a forradalom továbbterjedése ellen. A cordon sanitaire fő feladata „Szovjet-Oroszország teljes politikai és gazdasági elszigetelése, s egyúttal Németország és Szovjet-Oroszország közötti együttműködés megelőzése”.

A történészek rendszerint nem jutnak közös nevezőre abban, mely országok alkothatják a cordon sanitaire-t. Több forrás említi Finnországot, Észtországot, Lettországot, Litvániát, Lengyelországot, Csehszlovákiát. Néhány kutató úgy véli, hogy Magyarország, Finnország és a Baltikum országai nem szerepeltek a cordon rendszerében, vagyis a fő ütközőállam Lengyelország és Csehszlovákia volt. Úgy tűnik azonban, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlasztása nagyrészt a cordon sanitaire céljait szolgálta.

A Monarchia felbontásához további nyomós érvként szolgáltak a központi hatalmak 1918. évi katonai és politikai sikerei. E vonatkozásban elsőként az 1918. március 3-án aláírt breszt-litovszki békeszerződés említendő, amelynek területi határozatai szerint Németország annektálta Lengyelországot, Litvániát, Kurlandot, Livóniát, Fehér-Oroszország és Észtország jelentős részét. Oroszországnak ki kellett ürítenie Kelet-Anatóliát, Ardagan, Karsz és Batumi vidékét. Szovjet-Oroszország hozzávetőlegesen 780 ezer km²-nyi területet veszített, kb. 56 millió lakossal. A pénzügyi egyezményben 6 milliárd márka hadisarc fizetésére kötelezték.

Másodikként a német és az osztrák–magyar monarchia szoros szövetségi szerződésének tervei váltottak ki francia aggodalmat, amelyek 1918 kora tavaszára kezdtek körvonalazódni. 1918. május 12-én IV. Károly meglátogatta a spa-i főhadiszálláson tartózkodó II. Vilmos császárt, ahol a nyugati hadjárat német sikerei nyomán emelkedett hangulat uralkodott. Jóllehet a szigorúan titkos szövetségi szerződés tervezete már készen állt, a lengyel kérdés eltérő megítélése miatt aláírására mégsem került sor. Megállapodás született azonban arról, hogy felgyorsítják a tárgyalásokat, melyek végső célja a hosszú távú, szoros, a két állam védelmét és biztonságát szolgáló, 20 évre kötött politikai szövetség, fegyverszövetség, valamint a vám- és gazdasági szövetség megvalósítása.

A Német Birodalom 1918. évi külpolitikai sikereihez tartozott a Finnországgal kötött békeszerződés (1918. március 7.) is, amellyel megkezdődött az ország bevonása Németország politikai és gazdasági érdekszférájába. Romániát földrajzi helyzete miatt ugyan nem lehetett közvetlen német befolyás alá vonni, így ennek helyébe a vazallusi kapcsolat modern formája lépett. Német töketűlsúllyal „közép-európai kőolajtársaság” alapítását, bányafelségjogot, korlátlan kisajátítási jogot, kereskedelmi monopóliumot terveztek. Constanzáat fekete-tengeri német támaszponttá akarták alakítani, s átvenni szándékoztak a román vasutakat is. Az 1918. május 7-én aláírt bukaresti békeszerződés intézkedett a román haderő le szereléséről. Románia megtarthatta a Szovjet-Oroszországtól 1918. januárjában megszerzett Besszarábiát, Dobrudza viszont Bulgáriához került, amely területi gyarapodásáért katonai konvenció aláírásával fizetett. A Német Birodalom által

diktált fenti szerződések és a katonai megszállás 1918 nyarán egyfajta német „keleti impériumot” körvonalazott, mintegy beteljesítve a német „Közép-Európa” tervek Friedrich Naumann 1915 végén megjelent könyvében is megerősített vízióját. Az elképzelést Franciaország természetesen erős fenntartásokkal fogadta.

Harmadik körülményként IV. Károly béke- és különbéke-törekvéseinek megghiúsulása említendő. Mint ismeretes, megbízására Burián István osztrák–magyar közös külügyminiszter 1916 októberében a német főhadiszálláson is előterjesztette javaslatát, hogy a semleges államokon keresztül forduljanak békeajánlattal az antanthatalmakhoz. A decemberi közös jegyzék azonban a továbbra is győzelemben bízó németek álláspontját tükrözte, s elutasítás esetén minden további vérontásért az antantot okolta. Ezt követően Károly közvetlen tárgyalások és puhatolózások révén próbálta egyértelművé tenni a Monarchia békés szándékait. Több sikertelen, túlzottan óvatos vagy ügyetlen kapcsolatfelvételi kísérlet után 1917 februárjában két sógora, Bourbon-pármái Sixtus és Xavér a francia kormánykörök tudtával Svájcban találkozott gróf Erdődy Tamás osztrák császári megbízottal. Károly titokban azt is közölni akarta Franciaországgal, hogy a nyugati rendezés kapcsán Bécs saját, a németekkel ellentétes állásponttal rendelkezik és különbékére is hajlandó. Ígéretet tett arra, hogy a dunai népek szövetségén belül mindegyik nemzetiségnek azonos autonómiát biztosítana.

1917. március végén Károly Raymond Poincaré francia köztársasági elnöknek szóló négyoldalas, saját kezűleg írt levelet adott át a két hercegnek a laxenburg kastélyban. Ebben a tárgyalási készségét kifejező Monarchia támogatta az Elzász-Lotharingiára vonatkozó francia követeléseket és Belgium szuverenitásának visszaállítását, s ismételten megígérte, hogy a dunai népek szövetségén belül mindegyik nemzetiségnek egyenlő autonómiát biztosít. Az év során több kapcsolatfelvétel történt az antant országokkal. 1918 áprilisában azonban Ottokar Czernin diplomáciai ügyetlensége és a franciák indiszkréciója folytán nyilvánosságra kerültek a tárgyalások, s végleg megghiúsultak Monarchia különbéke reményei. Így 1918 nyarán Párizsban már eldőntött tény volt a központi hatalmak leggyengébb láncszeme, a nemzetiségi problémákkal is terhelt Osztrák–Magyar Monarchia felbontása.